

İSLAMİYET ÖNCESİ TÜRK TARİHİNDE SANATI ETKİLEYEN UNSURLAR

The Influence of Art in The Pre-Islamic Turkish Dates

Ahmet EYÇİL*
Ünzile US**

Öz

Bu çalışmada İslamiyet öncesi Türklerde sanatı etkileyen unsurlar ele alınmıştır. Sanatı etkileyen temel unsur o toplumun yaşadığı coğrafya ve buna bağlı olarak da kendi milleti içerisinde kendine has oluşturduğu kültürdür. Toplumlar buldukları coğrafyalar üzerinde gerek iklim şartları, gerek yer şekilleri ve gerek çevre toplumların etkileriyle kendilerine has bir kültür oluştururlar ve buna bağlı olarak da her türlü temel ihtiyaçlarını giderirken aslında en önce kendilerine ve diğer insanlığa katkı sağlayacak sanat eserleri ortaya çıkarırlar. Ayrıca diğer toplumları da bu yönde etkilerler. Türkler bu manada öncü milletlerdendir. Birçok sanat eserini ortaya koyarken insanlığa bu bağlamda büyük katkıları olmuştur. Sert bozkır topraklarında hüküm süren Türkler gerek inanç yapısı sonucu, gerek coğrafi şartlar sonucu ve gerekse düşmanlara karşı sergilediği savaş sanatıyla dünya tarihini aydınlatacak temel eserler bırakmışlardır. İçinde yaşadıkları çadırları, savaş ve barış yoldaşları¹, kendilerini savunmada kullandıkları savaş aletleri yemek için kullandıkları kapları ve öyle ki narin bir Türk kızının gülen yüzünü gösteren aynasını ve sırma saçına taktığı kemer tokaları dahi büyük bir incelik ve ustalıklı kültürlerine ve mitlerine göre süslemişlerdir.² Türklerin kutsal saydığı doğa, sanatlarını etkileyen temel unsurların başında gelir. Dağ, gök, yer, su, ağaç, yıldız, ay, güneş neredeyse temel eser olarak nitelendirdiğimiz eserleri figür olarak süslemiştir. Bunun yanında dini inançlar da Türklerin eserlerinde yerlerini almıştır. En önemli sanat eserlerini ise hayvan üslubu dediğimiz sanat tarzıyla ortaya koymuşlardır. Yaşam şartlarından dolayı hayvanlarla iç içe olan Türkler atı ehlileştirip sosyal hayatlarını kolaylaştırırken aynı zamanda atın sadakatini, koyunun etyle, sütüyle beslenirken, yünüyle kıyafetlerini yaparken koyunun kutsallığını, şahinle av avlarken şahinin özgürlüğünü giydikleri giysilerden tutun da oturdukları çadırlara kadar ilmek ilmek işlemişlerdir. Bir milletin sanatını incelediğimiz zaman aslında o milleti genel anlamda incelemiş oluruz. Sanatın önemini Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün şu sözü çok açık bir şekilde ifade eder: “Sanatsız kalan bir ulusun hayat damarlarından biri kopmuş demektir” ve yine Ulu Önder'in dediği gibi: “Yüksek bir insan toplumu olan Türk ulusunun tarihi bir özelliği de sanatı sevmek ve onda yükselmektir.”

Anahtar Kelimeler: Sanat, İslamiyet öncesi Türkler, Hayvan üslubu, Türk mitleri.

Abstract

In this study, the factors affecting art in pre-Islamic Turks are discussed. The basic element that affects art is the geography where the society lives and the culture that it creates in its own nation according to it. Societies form a culture that is unique to their geographies through the effects of climatic conditions, locality, and environmental societies, and in doing so, they elicit art works that will contribute to themselves and other human beings in the first place, while removing all basic needs. It also affects other societies. The Turks are the leading nations in this respect. While presenting many works of art, humanity has made great contributions in this context. The Turks, who were ruled on the hard steppe lands, left behind basic works that would illuminate the world history with the art of war, which is the result of faith and exhibited against geographical conditions and enemies. Even the tents they lived in, the fighters of war and peace, the war instruments they used to defend themselves, the vessels they used to eat, and the merry-go-round of the delicate Turkish girl, adorned it with great delicacy and

* Prof. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Yakıncağ ABD, aeycil@ksu.edu.tr.

** Yüksek Lisans Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, unzileus44@gmail.com.

¹ Meşhur Pazırık halısının yere örtü olarak da atın üstüne atılan örtü olarak dokunulduğu düşünülmektedir. Türklerin binek hayvanı olarak kullandıkları atları süslemeleri önemli adetlerindedir. Koşum takımları ve eyerleri bozkır hayvan figürlerine bezenmiştir. Bkz; Nejat Diyarbakırlı, “Eski Türklerde Kültür ve Sanat”, Türkler Ansiklopedisi III, Ankara 2002, s. 1547.

² Baykal Göl'ü ve İrtiş Nehri arasında kafes işlemeli kemer tokalar bulunmuştur. Bu tokaların bazıları hayvan başları şeklinde geometrik kafes tarzında iken bazıları da hayvan stilindedir. Bazı kemer tokaların üstünde yarı aslan, yarı kartal figürünün kaplına saldırdığı işlemler görülür. Bu bölgede pek çok mezarda kuğu süslemesine de rastlanmıştır. Kemer tokaların yapımı M.Ö 3. y.y'ın sonlarında yani Mete'nin saltanatı sırasında başlamıştır. Bir taraftan da Yenisey'in batı taraflarında altmış iki kemer başlığı bulunmuştur. Bkz.; Miklos Erdy, “Yenisey'in Batusındaki Hun Arkeolojik Kalıntıları”, Türkler Ansiklopedisi I, Ankara 2002, s.720.

ingenuity in their culture and myths. Nature, which is considered sacred by Turks, is one of the main elements affecting the arts. So much so that the mountain, sky, ground, water, tree, star, moon, sun almost decorated the works we have described as basic works as figures. Religious beliefs have also taken place in the works of the Turks. The most important works of art in the style of art that we put the animal style. Together with the animals, because of their living conditions, the Turks tame the horses to the tents where they live, while at the same time feeding their loyalty, livelihood with the livelihood of the sheep, feeding the poultry while wearing their woolen clothes and hunting the hawk while hunting the falcon. When we examine the art of a nation, we actually examine that nation in general terms. The importance of art is expressed clearly by Gazi Mustafa Kemal Atatürk's statement: "One of the life veins of a nation that is left without art is a broken one" and as the Great Leader said: "A historical feature of the Turkish nation, to love and to rise up".

Key words: Art, Pre-Islamic Turks, Animal style, Turkish myths.

Giriş

Orta Asya'da yüzyıllık tarihimizde birbirine zıt iki kültürün ve sanatın geliştiği görülür. Kuzeyde daima hareket halindeki göçebe topluluklar mevcutken güneyde su kenarlarında yerleşik hayattaki topluluklar uygarlıklarını geliştirmişlerdir. Orta Asya bozkırlarında zamanla iklimin kuraklaşması sonucu körleşen tarımla birlikte hayvanlarına otlak bulmakta güçlük çeken insanlar göçe yönelmiştir. Hayvancılığın yoğunlaşması ve nüfuzun çoğalmasıyla birlikte çobanlar bozkıra çıkarak hayvanlarına otlak arıyorlardı. Büyük at ve koyun sürüleri beslemek büyük önem taşıyordu. Durmaksızın değişen ekonomi kültürlerini etkiliyor, sanatları da bu karışık iktisadi durumdan payını alıyordu. Göçebelik faktörü yaşam şartlarının ve iktisadi durumun sürekli değişim halinde olmasından kaynaklı olarak gelişmiştir. Göçebe toplumlarla yerleşik hayat süren topluluklar devamlı etkileşim halindedirler. Örneğin Çin'in İç Asya üzerindeki etkisinin yanında Türklerin Çin seferleri ve sayısız akınlarıyla bu coğrafyaya yerleşerek kendi geleneksel sanatlarını uygulamaları önemli bir gerçektir. Bununla birlikte Hun İmparatorluğunun teşkilatı içinde toplanan birçok kültür atlı kültürün bünyesinde gelişerek Orta Asya sanatının ortaya çıkmasına sebep olacaktır. Yüzyıllardır İç Asya'da gelişen bozkır sanatı sonraki süreçlerde atalarımızın batıya doğru yönelmesiyle Orta Çağ Avrupa'sını da sanatsal manada etkilemiştir. Diğer taraftan güneye inen Türkler İslam sanatını da kökten etkileyerek Orta Asya sanatını dünyanın farklı bölgelerine ulaştırarak diğer sanatları kökten etkilemiştir.(Diğerbekirli, 1972: 2)

Kültürel anlamda birbirine çok benzeyen göçebe topluluklar hangi ırktan olursa olsun benzer eserler ortaya çıkarmışlardır. Çünkü göçebe hayat ihtiyaçtan dolayı daha hafif, kolayca taşınabilen eşyaların meydana getirilmesini zorunlu kılıyordu. Deri, kürk, keçe gibi örtüler ve kıyafetler, atlara binebilmek için çizme, börk vs. gibi elbiseler yine at teçhizatı için kemer, at koşum tokaları yapımı mevcuttur.(Esin, 2002: 727)

Batı Türkistan'daki Aşkabat yakınlarında Anav bölgesi İç Asya'nın en eski kültürünü oluşturmakta ve bu kültür dört döneme ayrılmaktadır. Başlangıç tarihi olarak M.Ö. 4500 yılları bilinir. Bu bölgede çıkan bulgular insanlığın uygarlık alanındaki gelişmesinin ilk basamağı olmuştur. Burada Türklerin nakışlarla dokudukları keramik parçalar ve ziynet eşyaları dikkat çeken unsurlardır. İplik bükümünü öğrenerek dokuma sanatını icra eden topluluklar topraktan eşyalar yapmaya da başlamışlardır. Çömlekçilik oldukça önem kazanmışken pişmiş kapların dışları kırmızıya içleri de siyaha boyanmıştır. Pişen topraktan yapılan kadın takıları ve boyanmış çömlekler arasında birçok ortak yönler bulunmuştur.

M.Ö. 3000 inci yıllarda Güneydeki Amu Derya bölgesinde ve Harezm'de Kelteminer kültürü ortaya çıkmıştır. Harezm'deki uygarlık bu kültürle başlar. Anav kültürünün de bu kültüre etkisi olmuştur. Buradaki topluluklar balıkçılık ve avcılık yapmaktadırlar. Çindeki Kansu, Honan ve Ukrayna'da bulunan kalıntılar ortak yönleri açıkça gösterir.

Üçüncüsü ise Sibiryaya bölgesinde bulunan Afenesievo kültürüdür. M.Ö. 3000 ile 2700 e kadar olan bölümünü kapsar.(Diğerbekirli, 1972: 2) Bu kültürün izlerine Altay çevresinde

de rastlanmıştır.(Kurat, 1972: 2) Bu dönemde öne mezarlar çıkmaktadır. Bin yedi yüz ile bin iki yüz yılları arasında yine bu bölgede Andronova kültüründen bahsedilir. Bu kültürün insanları savaşçı ve göçebe bir yapıya sahiptir. Batı Sibirya'da birçok alana yayılan bu kültür Doğu Rusyaya ve Batı Türkistan'a kadar uzanırken güneyde Aral gölüne doğru uzayıp gider. Şekillendirilen bakır malzemeler, taş levhalar ile kaplanmış mezarlar bu döneme aittir. Bahaeddin Ögel bunları Türk ırkının prototipi olarak görmektedir. Yenisey civarında Karasuk kültürünün ortaya çıkmasıyla birlikte Andronova sona erer. Altaylarda ise bir müddet daha bu kültür sürecektir. Kırgız Türklerinin atalarının yaşadığı Yenisey'in Karasuk nehrinden adını alan bu kültürün mezarları Andronova ölümlerinin bazıları uzanmış bazıları çömelmiş durumda bulunur. Elde edilen küllere bakılırsa bazılarını da yakıldığı anlaşılıyor. Bu mezarların yanında insan yüzü figürü, oyulmuş kamalar ve ok başları bulunmuştur. Maden olarak da bronz ve bakır kullanılıyordu. Karasuk kültürüyle Saka ve Hun sanatında da hayvan üslubunun ortaya çıkışını ve geliştiğini görüyoruz. Güney Rusya bölgesindeki İskitler de bu üslubun etkisinde kalmışlardır.(Diğerbekirli, 1972: 7) Karasuk kültür devrinde dört tekerlekli araba ve keçeden yapılan evlerin mevcudiyeti de tespit edilmiştir.(Kurat, 1972: 3) Karasuk kültüründen sonra doğan Tagar kültürü bozkırda hayvan üslubunu geliştirmiştir. Yakın komşuları Çin ve İran'la kültür ilişkileri kurmuştur. Bu dönemde hayvan beslemek zamanla yaygınlaşacaktır. M.Ö. VII. yüzyıllarda önemli kişilerin mezarlarında at cesetleri bulunmuştur. Bu bulgulardan anlaşılacağı üzere bozkırda kullanılacak eşyaların rahatça taşınabilecek olmaları göçebe toplulukların birbirleriyle dayanışma halinde olmalarını sağlamıştır. Bu birliktelikler Hun İmparatorluğunun ortaya çıkmasıyla daha çok sağlamlaşacaktır.(Diğerbekirli, 1972: 8) MÖ I. bin yılının başlarında Karasuk kültürü sona eren Tagar kültürü ortaya çıkmıştır. Tagar kültürü Asya'nın merkezinde başlamıştır. Bu sebepten dolayı Tagar kültürü diğer bütün kültürlerden daha az etkilenmiştir. Yapılan araştırmalara göre Tagar kültürü Karasuk kültürünün devamı niteliğindedir.(Bokovenko, 2002: 762) Tagar Taşlık kültürü karakteristik bronz ve kemik eşya üzerindeki hayvan başlarından ibaret bezeklerdir. Bundan başka bronzdan bıçak, hançer ve çok sayıda ok uçları bulunmuştur. Türk menşeli kavimlerin en eski maddi kültür örnekleri Altayların Güney Doğusundaki Pazırık Kurganında ortaya çıkarılmıştır. Burada Hunların kültürünü aydınlatacak birçok şey mevcuttur. MÖ. III. yüzyılın ortalarına ait olan bu Pazırık kültüründen başka oralara yakın Şibe kurganından da eski Türk kültürünü ve sanatını aydınlatacak birçok eşya çıkmıştır.(Kurat, 1972: 4)

İslamiyet Öncesi Türk Sanatını Etkileyen Unsurlar

Eski Türk tarihinde dağlık mıntıka ve yaylalar büyük rol oynamıştır. Ötüken, Sayan, Tanrı ve Altay dağları Türklerin eskiden beri yaşadıkları yerler olmuştur. Doğal olarak bu kutsal dağlar Türk mitolojisine bağlı bazı efsanelerle süslenmiştir. Ötüken dağının da kutsiyeti bilhassa bilinmelidir.(Kurat, 1972: 4) Yüksek dağda benzerlerinden daha yüksek olan ancak bunu mütevazı bir ölçüde gizleyen ulu hükümdar tasviri vardır. Dağa benzetilen hükümdar ulu bir dağ gibi yer ve gök arasındaki iletişimi sağlayarak yerin ve göğün lütfunu elinde tutuyordu. Önemli dağlar göğün kapısı olarak inanılıyordu.

Göktürklerde en büyük Türk hükümdarının merkezinin Altın Dağda olduğunu biliyoruz. Bu da demek oluyor ki İç Asya'da yaygın bir dağ menkıbesi mevcuttur.

Altın Ana adı verilen tanrıçanın yaşadığı düşünülen kutlu dağın altınla bağlantısını ifadeden de anlıyoruz. En önemli Türk hükümdarlarının yeryüzünün merkezinden yükseldiğine ve etrafında güneş ve ayın döndüğüne ve tepesinde tanrıların kralı İndra'nın oturduğuna ve bu hükümdarın burada oturduğuna inanılır. VII. yüzyılda Türk kağanına ait dağ şeklinde yapılmış mezarlara rastlanır ve buradan hükümdarların ruhunun gök kapısına ulaştığı sonucuna varılır. Tabgaçları Kızıl Dağ ile bağlantıları yine bu şekilde görülür. Wuhuanlar ölünün ruhunun cenaze töreninde kurban edilen atlar ve köpeklerle birlikte Kızıl

Dağa çıktığına inanıyorlardı. Yine Oğuz boyları kurban edilen atların ve koçların aynı şekilde öldürdüğü düşmanların diğer âlemde onlara hizmet edeceğine inanırlar. Birinci ve İkinci Altın Kөл kitabelerinde ölümler hakkında bilgiler bulmak mümkündür. Altın Kөл abidelerinde madeni nesnelere üzerinde bulunan av sahnelerini gösteren bazı dağ tasvirleri, ölmüş kahramanın yaşadığı yeri ya da öldükten sonra gittiği alayın dağı gösteriyor. Bu sanat eserlerindeki dağların her biri üzerinde birer ağaçla gösterişli bir şekilde yükselir. Her iki eserde de atların kuyruğu Türklerde alışıldığı biçimde bağlı değildir ancak cenaze törenlerinde olduğu gibi kuyrukları kesiktir.

Bazı ruhların, belki Bars gibi erdemli ruhların bir Altın-Sufia-Yış'ta (Altın Suna adlı ormanlı dağ) veya Altın Kırdı (Altın kır veya Altın dağ) mekân tuttuğu iki mezar kitabesinden anlaşılmaktadır.

Altın ve yeşim ölümsüzlük bahşeder. Bu gibi değerli taşlar gökyüzüyle bağlantılı olarak görülür. Türkler değerli taşların ve madenlerin gökyüzünde olduğuna hayal etmişlerdir. Mesela Kutupyıldızı'na altın denildiği bir şiirde bahsedilmiştir.³ Demircilik sanatı özellikle su ve ateş gibi diğer unsurları da devreye sokmuştur. Türkçede ak denilen parlak ve beyaz renkte olduğu söylenen madenlerin ak renkle birlikte batıyla da ilişkili olduğu kabul edilir. Genel olarak Venüs gezegeniyle bağlantılandırılan beyaz renk, maden unsuru ve batı Çin Türk astrolojisinde bir savaşçı olarak görülür. Maden olarak altın Türkçede Altın Yıldız denilen Venüs ile bağlantılıdır ve batı yönüyle ilgili çağrışımlar vardır. Demir siyah renginden dolayı bazen kuzeyle bağlantılanırken bakır ise kırmızı renginden dolayı güneyle ilişkilirdi ve ateşle, güneşin coşkusuyla ilişkili olarak da Türkçede Ateş Yıldızı denilen Marsla yan yana getirilir.

Genel olarak batıyla ve madenle birlikte anılan hayvan sembelleri ejderler, kuşlar, tek boynuzlu atlar ve ak pars farklı biçimde ortaya çıkmıştır. Geyik orduyla bağlantılı olarak kavgacı bir ruhu temsil ederken ulu dağlarda yaşayan tek boynuzlu at ve geyikte hanedanın açık tarihini ve ölümsüzlüğünü temsil eder.(Esin, 2001: 149)

Altayların kuzey taraflarında altın madenlerinin bulunması, büyük Hun kültürünün ve sanatının altını kullanarak değerli eşyalar yapılmasını sağlamıştır ve altın Hun kültüründe ayrı bir yer kazanmıştır. Hunlar Orhun nehri civarında kendi başkentlerini kurmuşlar ve sanat eserleriyle bu bölgeyi donatmışlardır. Buralarda bulunan koşum takımları demir dövme ve tunç dökümü teknikleriyle yapılmıştır. Bu buluntuların arasında "S" şeklinde oyulmuş ve altın yıldızlarla kaplanmış dört çiftten oluşan ahşap gem dikkati çekmektedir. Gemin ucunda yaban kedisi, koyun ve kaz gibi ilginç figürler işlenmiştir. Heykel yapımında ise daha çok bronz kullanılmıştır.(TC. Meb, 2013: 5)

Eski Türklerde sanatı etkileyen unsurlardan dağ, altın, maden dışında gök, yer, su ve ağaç kavramları da oldukça önemlidir. Kâinatın bütün tezahürlerini göğün ve yerin temsili birbirine zıt ancak birbirini tamamlayan iki temel sistem Türklerin en eski kozmolojisidir. Kâinatta ateş parlaklığın, su karanlığın temsilcisidir. Güneş tanrısı parlaklığın, ay tanrısı karanlığın temsilcisidir. Üstteki mavi gök parlaklığın, alttaki yağız yer karanlığın temsilcisidir. Er parlaklığın, dişi karanlığın temsilcisidir. Bu yer gök, erkek dişi ilkeleri kavuşursa bütün kainatta canlı ve cansız iki türden varlık doğar. Ay ve güneş kavuşur ve yol alır.(Esin, 2001: 159) Eski Türklerde güneş ve ay kutsaldır. Tanrı kut tahtında doğuya doğru oturur, her sabah güneşi selamlar ve akşam da aynı hareketi tekrarlar.(Cöhce,1995: 106) Gök, yer ve su inançlarının kozmolojisi de Kalkolitik devir olarak adlandırdığımız MÖ 2000 ile 1500 lü yıllarda temellerini atmıştır.(Demirbulak, 2012: 5)

³ Esik kurganındaki cesette de altından yapılmış ince süsler görülmektedir. Yine sol tarafında altınla kaplanmış hançer sağ kolunda ise altın bir tabakayla kaplanmış kılıcı bulunmaktadır. Bkz; Nejat Diyarbakırlı, "Eski Türklerde Kültür ve Sanat", Türkler Ansiklopedisi, Ankara 2002, s.2548

Dağlar ve ağaçlar göğün zirvesinden yer-sunun dibine varan birer eksen gibi görülerek gök ile yer-suyu birleştiren ibadet yeridir. Dağın tepesinde Gök ayini yapılırken dağın eteğinde daha sonraki zamanlar da bir ağaç dibinde yer-su ayini yapılıyordu. Gök ayini, yalnızca hükümdarın hakkıydı. Çünkü Gök Tanrının temsilcisi hükümdardı. Yer-su ayinini ise bazen hükümdar bazen eşi bazen de bir bey yönetiyordu. Tahta geçen her hükümdar bu ayinleri bir şekilde icra ediyordu ve kendi sülalesinin mukaddes korusunu veya ağacını o yurdun ayin yeri olan dağa dikiyordu. Dağların şekillerinin de onların yön simgesi olarak niteliklerini belirlediğine inanılır. Sivri dağlar ateş unsuru ve gün ortası yönüne ait sanılmaktadır. Tepesi yarım küre şeklinde dağlar batıya ve maden unsuruna ait sayılırdı. Tepesi yarım küre şeklinde fakat çok yüksek olup sütuna benzeyen dağlar ağaç unsuruna ve doğuya işaret ediyordu. Tepesinde yayla gibi geniş düzlük bulduran dağlar toprağı ve dünyanın merkezini temsil ediyordu. Böyle bir dağın tepesindeki düzlük gölü andırır şekilde ise o su unsuruna ve kuzeye aitti.

Gök ayini, kış gündönümünde dağın tepesinde toprak ve gök rengine boyanmış bir set üstündeki bir sütunun önünde kurbanları ateşte yakarak ve yeşim taşının üzerine kitabeler yazarak yapılıyordu. Yer-su ibadeti ise dağın eteğinde kurban kesip kurbanları toprağa gömerek gerçekleştiriliyordu.(Esin, 2004: 25)

Her yıl kuruyup yeşillenen ağaç ise ölümün ve tekrar dirilişin sembolüdür. Göçebe hayvan yetiştiricileri çınar, kayın, ardıç, gibi çok eski ve köklü ağaçları kutlu sayıyorlardı.⁴ Kabağaç denilen büyük ağaçlar bir soyun sembolü mahiyetindedir. Türklerde oğullar ve kardeşler Kabağacın dalına ve budağına benzetilir. Bu sembol soyun ne kadar büyük ve köklü olduğunu gösterir.(Demirbulak, 2012: 7) Türklerde sanat eserleri arasında ağaç motifiyle ilgili olan eserler M.Ö. VII-II. Yüzyıllarda Tagar kültürü çerçevesinde görülür. Renkli taşlarla süslü altından bir levha üzerinde bir ağaç ve onun dallarını yiyen bir çift ejder kuyruklu dağ keçisi veya geyik gözükmektedir. Bu ölümsüzlük otunu yediği için ölümsüzlük simgesi sayılan geyiği göstermektedir. Göktürk hakanlarının damgaları dağ keçisi şeklindeydi. Ağaçla ilgili bir diğer önemli sanat eseri de Esik mezarında yatan genç alpin altın tacının resmidir. Bu mezarda yatan genç adamın vücudunu kaplayan altın levhalardan oluşmuş zırhta ve yine altın kemerinde dağ keçisi ve geyik motifleri çoktur. Başındaki altın börk ve yüzüğündeki ağaç motifleri de Türk sanatını göstermektedir. Diğer bir önemli örnekte Kargalık mezarındaki Moğol tipli kadının altın tacındaki kutlu dağ ve kutlu hayvanlardır. Buna benzer konular, sivri dağlar, bunların üstünde yükselen çam ağacı ve arada yaşayan kutlu hayvanlar Hazarlar ve Avarların kemik üstüne çizdikleri tasvirlerle de tekrarlanır. Batı Türk (580-658) veya Türgişler (658-766) devrinde Talas vadisinde bir mezarda tunç kemer levhaları ve tokaları da yine ağaç ve ölümsüzlük otuyla birlikte geyik ve dağ keçisi motiflerine rastlanmıştır.

Sibirya'daki Kırgızlara ait olduğu düşünülen bir tunç levhanın üzerinde bir çift ejder başı, ağaç ve boynuzlu hayvan kulaklı bir ejder maskesiyle birleştirilmiştir. Gök ejderi kanatlı, sakallı, boynuzlu yer ejderi ise kanatsız sakalsız ve boynuzsuz resmedilir. Eserdeki ejder başları ve ağaç yer ibadetini işaret eder.

Konçgarda Türk mezarında 790 tarihli olan yaldızlı tunçtan şebekeli levhalarda çam ağacına benzeyen bir ağacın dallarının uçları kutlu hayvanların başlarının şeklinde bitmiştir. Ağacın gövdesi yarı insan yarı hayvan tasvir edilir.

⁴Orta Asya'da ağaç o dönemden bu döneme değin kutsallığın ve soyun simgesidir. Sıradan bir kişinin ölümünden sonra mezarı başında eğer bir ağaç yeşermişse bu durum onun kutsal bir kişi olduğunun göstergesidir. Ağaç iki ayrı dünyayı birbirine bağlar. Bkz, Andrzej Rozwadowski, "İlk Çağ Orta Asya Şamanizm'inin Dinamikleri ve Taş Sanatı", Türkler Ansiklopedisi III, Ankara 2002, s.1651.

Türk sanatını etkileyen diğer bir kavram ise dini inançla bağlantılıdır. Özellikle Budizm ve Maniheizm İslamiyet öncesi Türk sanatını şekillendiren kavramlardır. Budizm de altın dağ Sumeru'ydu. Sumeru toparlak bir göl içinde üst üste iki piramit şeklinde yükseliyordu. Etrafında iç içe yedi sıra dağ vardı. Güneşin ve ayın bu dağ etrafında döndüğü görülüyordu. Bu dağda kutsal hayvanlar yaşıyor ancak yarı insan şeklindeydi. Maniheizm ise Budist mitolojisini etkisi altında kalmıştır. Dünya ağaca benzetiliyor, dünyanın merkezindeki mukaddes ışık damlalarında oluşmuş bir sütun tasavvur ediliyordu. Üzüm ve nar gibi yemişler nurlu sayılıyordu. IX. yüzyıldan kalma bir Uygur resminde bahar mevsiminde yer-sudan çıkıp kanatlanarak uçan ve Kök-luu olmaya hazırlanan bir tasvirin yanında sivri dağlar ve dağın eteğinde çok köşeli yer-su ve ağaç ibadetgahı seddi içinde gösterilen ağaçlar dikkati çeker. Uygur hakanlığının ilk devrinde (850-1377) Bezekli tapınaklarında tanrıları taşıyan ağaç motifi, çok kez duvar resimlerinde yerini almıştır. En altta yerin altında ağızda sular fişkıran, yarı hayvani maske şeklinde bir dev görülür. Daha üst seviyede kozmik denizden Sumeru Dağı ve ağaç yükselir. Sumeru Dağının ortasına dört büyük ırmağın simgesi olan dört yön, yer su luu'ları sarmıştır. Ağacın dalları üzerinde paralel şekilde tanrılar ve budhalar dizilmiştir. Bir diğer Budist Uygur duvar resmi ağaç şeklinde bir şamdan tasvir eder. Bu ağaç şamdan Uygur metinlerinde hükümdar soyundan kimselerin ruhlarının Budha kutuna erişmesi için yakılan bir mum törenidir.(Esin, 2004: 25) Budist tapınakları cennetin girişi olarak görülür ve evrensel olarak nitelendirilir. İç mekândaki dekorasyon, işlenmiş heykeller, duvarlar, tabandaki ve tavandaki resimler keskin ve ince çizgilerle belirlenmiştir. Buradaki düşünceye göre dünyevi yaşam duvarlara resmedilmiştir. Geleneklerle dolu cennet tasviri tapınağın üst kısmına çizilmiştir. Çiçekler, tütsü kapları, müzik aleti çalan tanrı figürleri duvarlara resmedilmiştir.(Kibirova, 2002: 1672)

Maniheizmle ilgili olarak yine bir Uygur duvar resminde Böğü Kagan'ın simgesi olan bir ağaç resmedilmiştir. Bu resimde yer-su ayın yerinden bir ağaç yükselmektedir. Havuzda bir çift kuş görülür. Ağacın dallarında boş taht görülür. Ağacın sağında Böğü Kağan olabilecek bir hükümdar, başında Kül Tigin heykeline benzer bir kuş, diz çökmüş ibadet etmektedir. Arkasına erkekler ve hayvan başlı çıplak insanlar dizilmiştir. Ağacın soluna yine başında kuş olan bir hatun ve melek olduğu bilinen kanatlı şahıslar ibadet halindedir. Bu resimdeki hayvan başlı insanlar ve kanatlılar Böğü Hakanın 763'te Maniheizm'e girdiğinde tasvir edilen resimde de görülür.(Esin, 2004: 25)

Uygurlar Mani dinini kabul ettikten sonra aya daha fazla önem vermeye başladılar. Esasen Türklerde kutsal olan gökten sonra Güneş'tir. Türklerin kadim atası Oğuz Kağan Ayın oğlu olarak tasvir edilir. Aşağıdaki dizeler bu tasvirin göstergesidir.

“Aydın oldu gözleri, renklendi ışık doldu,”

“Ay kağanın o gündü, bir erkek oğlu oldu”

Türklerde güzel olaylar aydınlık ve ışıklarla ifade edilirdi. Günümüzde dahi yeni bebeği olan kişiye “gözün aydın ” diyorsak Oğuz Kağan Destanında da “*Ay Kağanın gözleri aydın oldu, renklendi*” deniliyor.(Ögel, 2010: 115)

Hunlarda zaman hesabı yıldızlara, aya ve güneşe göre yapılırdı. Hunlara göre gece ve gündüz dünyayı örter. Göğün bir ortası ve deliği vardır. Kutup Yıldızı dediğimiz yıldız göğün ortasıdır. Yeryüzünden göğe bir demir veya ağaç yükselir ve Kutup Yıldızına bağlanır, dünya ve gök de bu demirin etrafında devamlı döner.(Cöhce, 1995: 109) Bugün bayrağımızın üzerindeki ay ve yıldızımıza benzeyen ve gökte gün ve ayın kavuşmasını temsil eden bir motif M.Ö. 1000. yılda Proto-Türklerin bayrağında görülüyordu. Gündüz ve gece parlaklığın simgesi olarak o devirlerden beri Türk simgeleri arasında yer almıştır. İç Asya'da güneş ve ayla ilgili motiflere de rastlanmaktadır. Ok İle kargı güneş ışığına benzetilirdi. Budizm'de ok

ve kargı yerine gonca kullanılarak güneş ışığına benzetilecekti. Yay ile ay kelimesi Köktürk yazıtlarında aynı fonogramla gösterilmiştir. Bu nedenle ok ve yay gün ile aya benzer bir alamettir.

Ayın iki şekli vardır dolunay ve hilal hali. Tolunay güneş ile ayın birbirine bakışmasıdır. Bu nedenle Ay beyaz ve soğuk renkle resmedilerek güneşten ayrılır. Hilal şekli ise sola veya sağa dönük batmakta ya da doğmakta olabilir. Türklerde ay “kut” işaretidir.

Chou devrindeki inanca göre dünyanın dört yönü sularla çevrilmiş ve dünya sekiz ve dört köşeli olarak düşünülüyordu. Dünyanın dört bir tarafında ve ortasında dağlar vardı. Gökyüzü dünyanın kubbesi olarak görülüyor ve yirmi sekiz bölüme ayrılıyordu. Göğün tepesi kutup yıldızı ve Gök Tanrının makamıdır. Yeryüzünde merkezdeki dağda ise imparatorun sarayı vardır. Bu mitolojik durum gök, dünya, ay, güneş figürleri olarak hükümdarın ayın kıyafetlerine işlenmiştir. Geç dönemlere ait dünya şeklinin bir gözü ay bir gözü güneş olarak çizilmiştir.(Esin, 2004: 25)

İslamiyet öncesi dönemde tüm bu unsurların yanı sıra en önemli unsur “*hayvan üslubu*” dur. Bozkır kültürünün kendisine has bir sanat anlayışı vardır. Bu anlayışla birçok eserler verilmiştir. Tahta oymacılığı, maden işçiliği bölgelere göre gelişme imkânı bulmuştur. Bunun yanında ortaya çıkan bir bozkır sanatı vardır ki, yaşam şartlarından dolayı ve hayvanlarla iç içe bir hayat sürdürülmesinden dolayı sanatı da temel manada etkilemiştir. Kemer tokalarda, hançerlerde, kılıçlarda, at koşum takımlarında ve diğer eşyalarda kurt, kaplan, geyik gibi hayvanların birbirleriyle mücadeleleri anlatılmıştır. Bu sanatsal ürünler "Hayvan Üslubu" nun ürünleridir. Bunlar gümüş demir ve tunç gibi maden ve bunların alaşımlarından meydana getirilen nesnelere oluşmaktadır.(Taşağıl, 2016: 79)

Orta Asya’da yapılan kazılarda Türklere ait kaplan, geyik ve ayı avına dair işlenmiş resimler bulunmuştur. Göktürk çağına ait kartal ve insan figürleri Türklerin sanat kültürünün ne kadar zengin olduğunu göstermektedir.(Çubukçu, 2012: 1)

Güney Sibirya’da Pazırık Kurganında açılan M.Ö. IV. ve III. yüzyıllardan kalma mezarlarda Hunlara ait birçok eşya ve buz kalıpları halinde insan ve hayvan cesetlerine rastlanılmıştır. Leningrad Ermitage müzesinde muhafaza edilen bu eserler arasında hayvan kavgalarını gösteren ve üzerinde insan figürleri olan birçok halı, renkli keçeden örtüler, kumaşlar vardır. Ölülerle beraber kişinin atı da gömülüyordu. Atlardan bazılarında geyik maskelerine rastlanılır. İkinci kurganda bulunan ölünün vücudunda tamamı ile hayvan figürleriyle kaplı dövmeler vardır.

Bu kurganlardan çıkan halı ve tekstil işlerinde hayvan üslubuna rastlanır. Bir keçenin üzerine kesilip yapıştırılmış parçalarda bir kartalın dağ geçisine saldırması resmedilmiştir. Yine Selenga nehri civarındaki Noin Ula’da iki yüz on iki kurgan vardır. Bu kurganlarda ağaç direklerin üzerinde, on beş metre uzunluğunda, üç metre genişliğinde bir tahtadan tabut bulunuyor, ölü özenle giydirilmiştir. Mezarın içi ipek, keçe ve yün örtülerle bezenmiştir. Örtülerin üstü hayvan figürleri ile süslenmiştir. Yine bu mezarlardan gümüş levhalar, üç ayaklı masalar, eyer takımları, tunçtan yapılmış kazanla, çatala benzer çubuklar, araba tekerlekleri, Çin işine benzetilen aynalar vs... çıkarılmıştır. Bu kurganlar haricinde çıkarılanlar arasında Kül Tigin heykelinin başındaki tacın ön kısmında kanatlarını açmış kartal figürü dikkat çekiyor. Hunlar zamanında bilinen kartal arması büyük bir kudreti sembolize etmektedir.(Aslanapa, 1989: 2)

Bozkır sanatı yaşanan coğrafyanın etkisi ve buna bağlı olarak hayvanlarla yakın ilginin tesiriyle kullanılan kemer tokaları, hançer kabzaları, kılıçlar vs. gibi eşyaların ve koşum takımları gibi taşınabilir malzemelerin üzerlerine işlenmiştir.(Kafesoğlu, 2010: 326)

Tüm bu buluntulardan yola çıkarak Eski Türklerdeki hayvan üslubunda her bir hayvan figürünün belirli bir özelliği ve temsil ettiği bir durum vardır. Sırasıyla bunları inceleyecek olursak en başta Türkün atası da denilen Bozkurt figürü gelir. Türk tarihinin bilinen en eski devirlerinde bir devlet olarak tarih sahnesine çıkmaya başlayınca “kökböri” ortak toteme “koruyucu” ya dönüştü. Türk kavimleri kurdu sembol olarak kullanmaya başladı. Bozkurt’un “kökböri” olarak adlandırılması hayvanın gök renginde olmasından değil, gökten gelen, Gök Tanrı’nın Börüsü, semavi, kutsal böri anlayışından kaynaklanmaktadır. Kazak Türkleri arasında “Tenrinin seriği” yani “Tanrının yoldaşı” deyimi buradan geliyor. Çin yıllıklarında da “Türkler bayraklarını altından işlenmiş kurt başı koymaktadırlar” diye geçer.(Çandarlıoğlu, 2015: 139) Kurt Göktürk Devletinde tuğ ve bayrakların üstünde yer alarak bir devlet sembolü olmuştur. Kurt kürkü motifi de Orta Asya Türk halk edebiyatında çok yaygındır.(Ögel, 2010: 117) 1957 de Moğolistan’ın Arhantay bölgesinde Tomur isimli yerleşim yerinde bulunan 572’de Taspar Kağanın buyruğu ile dikilen ve üzerinde eski Brahma ve Soğd yazısı ile metinler bulunan anıtta bir çocuğu kucığına alarak emziren bir bozkurt resmi tasvir edilmektedir. Yine aynı bölgenin Şuetugun denilen yerinde S. Klaştorını tarafından açılan kurganın kapısının iki yanında iki bozkurdun heykeli bulunmuştur.(Çandarlıoğlu, 2015: 140)

Yine Türklerde kutsal bozkurt figürü destanlarda ve mitlerde de yerini almıştır. Ergenekon destanı, Göç destanı, Türeyiş destanı gibi Türk destanlarında Bozkurt yol gösteren ilahi bir güçtür. Türklerin Türeyiş mitini benzersiz kılmıştır. Soyun ortaya çıkmasında tanrısal bir niteliğe sahip olan bozkurt, Tanrı oğlu fonksiyonunu üstlenmiş ve Türklerin ilk ecdadı gibi Tanrının misyonunu yerine getirmiştir.(Bayat, 2017: 103)

Diğer bir önemli figür kuş figürüdür. Türk sanatında İslamiyet’ten önce kuş figürü ruhun sembolü olarak kullanılır. Aynı zamanda cennetin de sembolüdür ve şamanların suretine büründükleri ve yardım aldıkları ya da koruyucu ruh olarak gördükleri hayvanlardandır. Kuğular bereket ve refah sağlayıcıdır. Turnalar yardımsever, turaçlar ise yazın geldiğini haber verir. Saksagan ihaneti, hırsızlığı ve kötülüğü temsil eder.(Atıla Kızıldağ, 2011: 36) Dede Korkut’ta şahin, atmaca, doğan gibi kuşlar avlanan kuşlardır. Deli Dumrul hikayesinde Azrail yabani bir güvercin olur. Burada güvercin ölümün habercisidir.(Ergin, 2010: 112)

Türklerin meşhur avcı kuşu Hazer ve Oğuz illeri çevresinde ve Doğu’da yaşayan Tuğrıl’dır. Kısa kanatları, büyük başı ve ince çengelleri vardır. Büyük dört ayaklı hayvanları avladığı gibi su hayvanlarını da avlamaktadır. Bir su kuşu sürüsüne salıverilince döne döne yükselir ve çok hızlı bir şekilde inerek çok sayıda kuşu düşürür. Sungur adı verilen ve tuğrıl’dan biraz daha küçük olan bu kuş Kırgız illerinde yetişmektedir. Yine bu kuşla da dört ayaklı hayvanlar avlanabiliyordu. Sungur ile karacanın avlandığı Oğuz destanında da anlatılır. Bu tasvirde sungur tuğrıl cinsi gibi çok uzun kuyrukludur. Fakat tuğrıl’ın aksine çok küçükbaşlı ve ak renkli olup benekli tüyleriyle kendini gösterir.(Diyerbekirli, 1972: 33)

Doğan ve kartal ise Türklerde daha çok avcılıkta kullanılan bir ev hayvanıdır. Evlerin ve sarayların bir süsü, hakan ile yiğitlerin ise sembolüdür. Türklerde her boyun bir boy sembolü vardır. Tuna Bulgarlarının kaynaklarında Türk Bulgar Hanları sembol olarak ellerinde bir doğan tutuyorlardı. Peçeneklere ait eserlerde de ellerinde doğan olan atlılar görülüyor.(Ögel, 2010: 127)

Göçebe olan Türkler Hunlarda da görüldüğü gibi at yetiştiriciliği vasıflarıyla tarihte önemli bir yer tutmuşlardır.⁵ Türklerin yabani ve ya ehlileşmemiş atları kement atarak yakaladıkları görülür ve atları eğitmişlerdir. Türkler atlarını soğuk ve sert iklimlerde veya Orta Asya'nın suyu bol olan ve zengin otlaklarında güderlerdi. Her zaman yarışlar ve çeşitli binicilik oyunları oynarlardı. Hun hükümdarı Mete renk simgeciligi nedeniyle değişik renklerde atlardan oluşan süvarilerinin gri atlılarını doğuya, al atlılarını güney tarafına, ak atlılarını batıya ve kara yağz atlılarını ise kuzey tarafına dört ayrı yöne sevk etmiştir. Türk atları ait oldukları boyların damgalarını taşırlardı. Hun süvari atlarının kuyrukları kesilmiş veya düğümlemiş olarak tasvir edilir. Aynı durum Pazırık halısının üstündeki at figürlerinde de görülmektedir. Türklerde neredeyse bütün atların kuyrukları düğümlemişdir. Bu durum atın eğitimi için yapılır. Türk süvarileri aynı zamanda atlarına zırhta giydirelerdi. Kül Tigin anıtlarında ancak yüz ok zırhını deldikten sonra ölen at anlatılmaktadır. Uygur süvari atlarına da Pazırık kurganlarında olduğu gibi zırh takılmıştır. At kuyruğu sancak olarak da kullanılmıştır. Türkler atlarının koşum takımı üzerine de önemle durmaktadır. Uygur eserlerinde emir üzerine diz çökmüş midilli atlara rastlanır. Bir Uygur duvar resminde kanatlı bir midilli Budist rahibi gökyüzüne çıkarmak için diz çökmüş olarak tasvir edilmiştir. Diğer resimlerde de Buda önünde diz çökmüş narin midilliler çizilmiştir. Bu narin atlar gökyüzünün avlusunda gösterilmiştir. Prewalski cinsi midilli Türk sanatında da resmedilmiştir. Bu tipte bir midilli Uybat bölgesinde Türk yazıtlarıyla birlikte define ararken bulunan altın yaldızlı bir bronz kabartmada da görülür. Kabartmada dört nala koşan atın üstündeki kişi arkasındaki kedigillerden olan yırtıcı hayvanı okla vurmak için hedef almıştır.

Türk minyatürlerinde de bir yük arabasına konulmuş, çadır sakinlerini taşıyan Türk yük atı tasvirleri görülmektedir. Kıpçak göçünü resimleyen bir Slav minyatüründe de at koşumunun hareketlerini kısıtlayıp zorladığı ve güçlü boynunun büküldüğü görülen kuvvetli bir yük atı tasvir edilmiştir.

Türklerin yaşadıkları yerlerde yapılan kazılar sonucunda atın çok önemli bir evcil hayvan olduğu aşikardır. Şibe, Karatan, Başadar, Berel, Tükda ve Pazırık kurganlarında atların gömüldüğü mezarlarda atlarla ilgili eyerler, at örtüleri, koşum takımları vb. birçok malzeme ele geçirilmiştir. At derisinden omuza atmak için pelerin, bele takmak için kayışlar yapılmıştır. Bu bulgular arasında "eğri kesim" dediğimiz teknik kullanılarak koşum takımlarını süsleyen ahşaptan yapılmış kabartmalar, dekoratif ve şık sarkıtlar, ağaç oyma heykelleri yapılmıştır.(Diyerbekirli, 1972: 33)

Gerek Altay gerekse Orhon bölgesindeki buluntularda eyerler Pazırık vs. olduğu gibi bize tam olarak intikal edememişlerdir. Yalnızca Kudırge'de eyerin ön kısmına ait resimli bir eyer kaşı, eyerin dik durması için eyerin içine konan bir yay ve birkaç tane de eyer kaşına ait küçük süsler ele geçirilmiştir. Göktürk devrine ait üzengi tipleri de mevcuttur ve üç kısımda incelenir. Birincisi üzenginin demirinin yuvarlak bir şekilde bükülmesiyle yapılan halka delikli üzengiler, ikincisi kayış bağlanacak yerleri küçük bir tabla halinde olan üzengiler, kayış bağlanacak yerleri büyük bir tabla halinde olan üzengiler. At gemlerinin ise hepsinin ortası mafsallı. Bilhassa taşlar üzerine çizilen resimlerde atların yeleleri dişli bir şekilde yapıyordu. Bunları Kudırge'de, Orhon ve Tula bölgesinde ve Kırgız ülkesindeki kaya resimlerinde görüyoruz. Kaya resimlerinde atların tepesinde bazı başlıklar da görüyoruz.(Ögel, 2004: 166) Yine Pazırık kazılarında mezarlarda rengineyiği görünümü verilmiş atlar çıkarılmıştır.(Roux, 2013: 177)

⁵ Özellikle göçebe Türk hayatında atın son derece önemli bir yeri vardır. At tarih boyunca Türk'ün varlığında ve gelişmesinde önemli rol oynamıştır. Türk mitolojisinde kahramanların atları efsanevi özelliklere bürünmüştür. Bkz; Hasan Köksal, "Türk Destanlarında Bazı Ortak Motifler", Türkler Ansiklopedisi II, Ankara 2002, s. 1066

Kamlar tanrılarına kurbanlar vermeden ayinlerini yapmazlardı. Bu kurbanları verirken kan akıttıkları gibi kan akıtmadan kurbanlar da sunarlardı. Kansız kurbanlar atın kuyruğunu veya yağın ateşe atarak, ağaçlara veya kam davuluna bezler bağlayarak vs. verilir. Kanlı kurbanların ise en önemlisi atın kurban verilmesi, attan sonra da önem sırasına göre dağ koyunu ve koçun kurban verilmesidir. Kurganlarda çıkan eserlerde özellikle Tanrıya verilen kurbanların resmedildiği görülür. Vahşi dağ koyununu çeşitli maddeler üzerine defalarca işlemişlerdir. Kırgızistan'da geç devirlere ait pişmiş topraktan kaplar çıkmıştır. Bu kapların üstündeki figürler dağ koyunu figürleridir. Türk topluluklarında mezar taşı olarak at, dağ koyunu, koç, keçi gibi hayvanların şekilleri ısrarla kullanılmıştır. Koç başı ve boynuzu, Oğuzlar, Avarlar, Kırgızlar, Karakalpaklar, Çuvaşlar, Bulgarlar, Türkmenler ve diğer Türk topluluklarında malzemeleri süslemek için kullanılmıştır. Türkmen halı ve kilimlerinde bu biçimde nakışlara çok rastlarız. Haç biçimli nakşın aksi yönde uzayan kollarının adı Koç Boynuzu'dur. (Diyeberkirli, 1972: 91)

Tüm bu hayvanların yanında geyik figürü de oldukça sık rastlanan bir figürdür. Çok erken devirlerde Ortaçağ'a kadar kaya resimlerinde ve kurganlardan çıkarılan eşyalar üzerinde geyik figürlerinin sembolizmine işaret eden tasvirler yer almaktadır. (Atıla Kızıldağ, 2011: 39) Geyikle ilgili Mistik bir örnek verecek olursak "*Han Alp göklere çıkan Kan Mergen adlı bir yiğidi aramaya gidiyordu. Gökte bir yol görünüyor ve Han Mergen bu yolda atını bir geyiğin peşine sürer görür. Yiğit kamçısıyla geyiğe vurayım*" diyor. Dağ yarılıyor ve geyik dağın içindeki yarıktan içeri giriyor. Geyik bir çadırın önüne gidiyor ve yatıyor, yiğitte geyiği vuruyor. Çadırın içinden bir yaşlı çıkıyor ve yiğide "*benim adım Bakır Alp'tir, bu dağ benimdir, seni bana getirsin diye bu geyiği gönderdim*" diyor. (Ögel, 2010: 101) Bunun gibi da birçok mitolojik eserler mevcuttur. Bu örneklerden de anlaşılacağı üzere "*Hayvan Üslubu*" İslamiyet Öncesi Türk Sanatını etkileyen ve şekillendiren en önemli unsurların başında gelmektedir.

Yine İslamiyet Öncesi Türk Sanatında halı ve kilim motiflerinin önemli bir yeri vardır. Halı ve kilim koyuncu kavimlere ait bir kültür eşyasıdır. Koyunun olmadığı yerde halı ve kilim olmaz. Toba ve Göktürk gibi büyük devletlerde "*tahta çıkma*" töreninde Türk hakanları keçe veya halı içine konulup kaldırılırdı. Şamanların göğe çıkma törenlerinde de baş şaman halı içine konulur sekiz dokuz çırağı tarafından dokuz defa döndürülerek göğün dokuz katını aşmış gibi sembolik bir hareketle tören yapılırdı. Uçan halı motifi ise yabancı tesirlerin girmediği Kuzey Türk destanlarında görülüyor. Bunun yanında Türk destanlarında sihirli halı motifi de görülür. Halı ile haber verme Türk destanlarının yerli düşüncesidir. Bir hanın küçük oğlu devin zindanında hapis iken zindanda dokuduğu bir kilimle babasına haber veriyor ve babası gelip oğlunu kurtarıyor. Demek ki kilim dokunurken nakışlar arasına bazı işaretler konuluyor ve böylece haber veriliyor. Bu durumda halı ve kilimlere dokunan nakışların aslında bir dili vardır. (Ögel, 2010: 166)

Altaylarda beşinci Pazırık kurganında ortaya çıkarılan dünyanın en eski ve önemli halısı Orta Asya'nın halı sanatının önemini gösteren değerli bir halıdır. Bu halı bugünkü Türkmen dokumacılığının çıkış noktasıdır. Bu halıda geyik ve hayvan figürleri son derece açık ve ortadadır. Çok ince bir şekilde koyun yününden bükülmüş iplikle dokunmuştur. Dişi geyikler sürüler halinde birbirini izlerken işlenmiş su figürü çok açık mavi renktedir. Geyikler ise kırmızı renkte ve üzerlerinde sarı lekeler mevcuttur. Halının her köşesinde altı geyik figürü vardır. Ortaya da aslan grifon figürü çizilmiştir. Aslan başını arkaya doğru çevirmiş, gaga halindeki ağzını açıp dilini göstermiştir. Kafasını ise yukarıya doğru kaldırarak kanatlarını ve kuyruğunu açmıştır. Teknik bakımdan oldukça karmaşık olan bu halı sanat bakımından çok taraflı nadir bir eserdir. Türkmen halıları tekstil olarak dünyanın en önemli ve değerli halı sanatına örnektir. Özellikle Teke ve Yomund Türklerinin halıları bu manada oldukça önemlidir.

M.Ö. III. Yüzyılda gün yüzüne çıkan nefis dokuma örnekler ve keçe yaygılar vardır. O zamanda dahi görülen bu yüksek teknik halı sanatının çok daha eski zamanlara ait olduğunu göstermektedir. Bergama, Şirvani, Kaşkay halıları Kırgız, Kazak ve Türkmen halıları ile benzerliklerini günümüze kadar sürdürmektedir.(Dişerbekirli, 1972: 132)

Halı ve kilim unsurundan sonra Türk sanatında silahı inceleyecek olursak silah ve sanat ilişkisi insan toplulukları üzerinde üç şekilde tezahür eder. Birincisi “*silah yapım sanatı*”dır. Her milletin maddi manevi ölçütlerine göre silah yapım sistemine sahiptir. Bilim ve teknolojinin gelişmesine paralel olarak gelişen silah sanatı aynı zamanda milletlerin ulaştığı teknolojiyi de gün yüzüne çıkarmaktadır. İkincisi “*silah süsleme sanatı*”dır. Silahı daha etkin, üstün ve benzerlerinden farklı kılmak için ortaya çıkan bu sanat aynı zamanda milletleri estetik zevkini ve maddi zenginliğini de gösterir. Üçüncüsü ise “*silah kullanma sanatı*”dır. Ok atmak, kılıç kullanmak gibi özellikler kişinin toplumdaki saygınlığını artırmıştır.(Göksu, 2008: 97)

İslamiyet öncesi Türk tarihinde el sanatları oldukça gelişmiştir. Hareketli bozkır hayatına uyacak kolayca taşınabilen eşyalar üretilmiştir. Demir Türklerden sorulan bir madeni üründür. Kılıcın, kalkanın, ok ucunun en iyisini ve sağlamını Türkler yapmaktadırlar.(Çandarlıoğlu, 2013: 99)

Orta Asya en eski kültür merkezlerinden biri olarak farklı medeniyetleri tarih boyunca bünyesinde barındırmıştır. M.Ö. 5000’e kadar hem göçebe hem de yerleşik kültür devam etmiştir. Savaş göçebe toplumlarda güçlülüğün kanıtlanması bakımından son derece önemlidir. Türkler için bulunan bozkır coğrafyası ve çetin şartların yanında geniş ülke sınırını korumak ve kollamak için savaş sanatı çok önemlidir. Çocuklar daha küçük yaştan itibaren savaş eğitimine başlıyordu. Bu sebeptendir ki Türkler dünyanın en iyi silahlarını yapıp demiri işlemişler ve sanat eserine çevirmişlerdir. Yıldırma ve yıpratma gibi önemli savaş taktikleri vardır. Bunlar sahte geri çekilme ve pusuya düşürme ve imhadır. İlk aşamada düşmanın motivasyonu bozulur ve küçük gruplar tarafından ani baskınlar yapılır. Düşmanın yığınak merkezlerine, malzeme depolarına ve yol kavşaklarına keşifler yapılır. Son olarak da uzaktan oklarla düşman maddi ve manevi hasara uğratılır. Uzaktan savaşın sona ermesiyle birlikte göğüs göğse savaşa girilmesiyle savaşçılar mızrak ve kılıçlarıyla düşmana saldırırken düşmanın gücü de ölçülür. Eğer düşman güçlüyse hızlı bir şekilde geri çekilir. Bu durum düşmanın yorulmasını ve disiplininin bozulmasını sağlar. Geri çekilirken de düşmana oklarla zayıt verilir. Bu safhada düşman ordusunu pusuya düşürmek için önceden belirlenen uygun bir yere götürülmesi içindir. Son olarak da bataklık, uçurum gibi nihai bölgede düşmana son darbeyi vurmaktır.(Göksu, 2008: 97)

Eski Türklerde Birinci ve İkinci Göktürk devletleri silah yapımında ve savaş atlarını yetiştirmede dünya savaş sanatı açısından önemli bir yer teşkil etmektedir. Yakın ve uzak savaş taktiklerde kullanılan silahlar döneme ve şartlara oldukça uygun yapılmıştır.(Hudyakov, 2002: 848)

Türk sanatındaki silah figürleriyle ilgili incelemeyi yapacak olursak en başta ok ve yay gelir. Ok ve yayla ilgili en eski buluntular Sibiryada ele geçirilmiştir. Teknolojik olarak oldukça gelişmiş olan bu silahların Avrupa ve Kuzey Afrika’ya göre oldukça gelişmiş ve önemli olduğu bilinir. Asya yayı kozmopolit bir özelliğe sahiptir. Yayın iskeleti ağaçtan oluşturulurken kolların iç ve dış yüzeyi sinir ve boynuz gibi organik maddelerden yapılmaktadır. Bu durum yayı çok uzun ömürlü hale getirir. Diğer bir özelliği boyları kısadır. Bu durum da hem süvarinin hareketini kolaylaştırır hem de ok çok daha uzağa atılır.(Göksu, 2008: 97)

Ok ve yayla ilgili birçok efsane motifler vardır. En önemlilerinden bir tanesi Oğuz Kağan’ın oğullarının hükümdarlık sembolü olan, “*altın bir yay*” ile “*üç gümüş ok*”u, avda

bulup getirmesidir. Altın bir yay ile üç tane gümüş okun, Oğuz Kağan'ın oğulları tarafından bulunması bütün Oğuz destanlarında yer almaktadır. Oğuz destanında yayın ve okların rüyada görüldükleri yazılıyordu. Bu olay şu şekilde olmuştur:

Söz dışında kalmamın, bilsin herkes bu işi, Oğuz Kağan yanında, vardı bir koca kişi, sakalı ak, saçları boz, çok uzun tecrübeli. Soylu bir insan idi, akıllı düşünceli, unvanı Tüsimeldi", yani Kağan veziri, "Ulug Türük" dü adı, Oğuz'un seçme eri. Altından bir yay gördü, uyur iken uykuda. Yayın bulunuyordu, üç gümüşten oku da. Ta doğudan batıya, altın yay uzanmıştı, üç gümüş ok kuzeye, sanki kanatlanmıştı. Anlattı Oğuz-Han'a, uyanınca uykudan, Rüveyayı tabir etti, içindeki duygudan, Dedi: "Bu düşünüm sana, dirlik düzenlik versin! Hakanıma inşallah, birlik güvenlik versin! Rüyada ne gördüysem, Gök Tanrı'nın sözüyle, Seni de öyle yapsın, Tanrı kutsal özüyle! Yeryüzü hep insanla, dolup taşar boyuna, Tanrım! Bağışlayiver! Oğuz Kağan soyuna!" (Ögel, 2010: 26).

Oğuz Kağan yayın hükümdar, okun ise emir altında bulunanlar olduğunu ifade etmiştir. Kağan toplumda Tanrı'nın yeryüzündeki görevlisi olduğu için yay onu temsil ederken hâkimiyeti altındakiler ise oku temsil etmektedir.(Paşayeva, 2002: 628)

Türklerin ok ve yaydan sonra kullandıkları en önemli silah kılıçtır. Kılıç göğüs göğse yapılan savaşları temel aleti ve rüzgârda yönünü şaşırabilen oka nazaran daha kullanışlıdır. İskitlerde saplama amacı kullanılan kısa kılıcın 45-60 cm uzunlukta olduğu bilinir. Bu tür kılıçlara Pers diliyle "akinak" demişlerdir. Kabza bütünüyle demirdendir. Kının kılıç kabzasının altına gelen yerinde kılıcı kemerin sağ tarafına bir kayışla asmak için kullanılan bir kanatçık vardır. Türkler uzun kılıç kullanıyorlardı. Düşmanı "sançmak" için kullanılan delici uzun aletin Türkçedeki karşılığı olarak "süngü" kelimesi kullanılmıştır. Türkler arasında oldukça yaygındır.

Bıçak Türkler arasında en fazla kullanılan aletlerden biridir. Silah olarak kullanılan şekline kama veya hançer denir. Genellikle uca doğru eğilir ve iki yüzü de keskindir. Daha çok yakın savaşlarda kullanılır. Bazı araştırmacılar hançerleri Türklerin bulduğunu daha sonra Japonlar tarafından kusursuz hale getirildiğini söylemişlerdir. Arkeolojik buluntular göre M.Ö 500-300 yılları arasında ilk bronz hançer ve bıçak üretimi meydana gelmiştir.

Balta ise insanlık tarihinin en eski silahlarından, Orta Asya'da da kullanılan baltaların sapı uzun olanlarını yayalar, kısa olanlarını ise süvariler kullanmıştır. İskit Krallığının kurucusu üç kardeşe ilgili efsanede gökten düşen hediyelerden biri de altın bir baltadır. Bu dönem ait tespit edilen baltalar demirdir. Düşmanı veya av hayvanının tutmak, bağlamak ve böylece etkisiz hale getirmek için kullanılan kement ise Türklerin kullandıkları silahlar arasında sayılmaktadır.

Eski Türkçe de "yarık" veya "kübe" denilen zırhlar daha çok okçu süvariler tarafından kullanılmıştır. Sebebi ise hareket kabiliyetini kısıtlamamasıdır. Demirden yapılmış zırhlar hem ağır hem kolayca şekil alamadığı için hareket kabiliyetini kısıtlar. Türkler sadece askerleri için değil atları için de çeşitli zırhlar yapmışlardır. Yine at zırhları da rahat hareket edilebilecek tarzda yapılan hafif zırhlardır. Savaşçının başını korumak için giydiği demir başlık ise miğferdir. Orta Asya ve İran'da görülen bir savaş kıyafetidir. Yapılan arkeolojik çalışmalarda İskitlerde miğfer vazifesi gören sivri uçlu deri külahlar ve kendine özgü bronz miğferler bulunmuştur. Kalkan ise kılıç, ok vb silahlardan süvarinin kendini koruması için elinde tuttuğu savunma aletidir. Türk kalkanları çoğunlukla demirden ve bakırdan yapılır. Üstü fil ve gergedan derisiyle kaplanır.Yine hasır, söğüt dalı, kamış, ağaç kabuğu gibi sert veya esnek maddelerden de yuvarlak, dikdörtgen, göbekli veya düz olarak yapılmıştır.(Göksu, 2008: 97)

Tüm bu figürleri genel olarak değerlendirecek olursak İslamiyet Öncesi Türk Tarihinde sanatı etkileyen unsurların başında dini inançlar, coğrafi konum, yaşam tarzı, kültür vb gibi etmenler etkilidir. Buna bağlı olarak Türkler sadece kendi sanatlarını değil çevre

milletlerin de sanatını ve kültürünü etkileyerek geliştirmiştir. Gerek barınma olsun, gerek giyilen kıyafetler olsun ve gerekse kullanılan eşyalar, takılan takılar olsun Türk sanatı icra edildiğinden bu yana medeniyetin temelini teşkil etmektedir.

Sonuç

İslamiyet Öncesi Türklerde gerek coğrafi şartlar, gerek stratejik konum ve gerekse farklı grupların birbirleriyle dostça veya savaş halinde olan münasebetleri şeklinde kültürel anlamda etkileşimler olmuştur. Bu etkileşimler sayesinde de sanat dediğimiz unsur ortaya çıkmıştır. Aslında sanatın doğuşu insanlığın var oluşuyla paraleldir. Var olan insan en başta insani ihtiyaçlarını karşılamak ve hayatını idame ettirebilmek için üretmiştir ve ürettiğini yaymıştır. Bu noktada coğrafi konumun ve elinde olan malzemelerin doğrultusunda ürünler ortaya koymuştur. Belirli bir müddetten sonra estetik kazandırmış ve farklı coğrafyalara açılarak ürettiğini ve üretileni bir şekilde yaymıştır. Türkler için doğa, yeryüzü, gökyüzü, toprak, hayvan vs. çok önemli unsurlardır. Bu doğrultuda da bu unsurları sanatlarının her alanına yaymışlardır. İslamiyet'in kabulünden sonra da ufak tefek değişiklikler olsa da aynı şekilde sanatlarını icra ettirip Dünya Tarihine ışık tutmuşlardır.

Kaynakça

- Aslanapa, O. (1989). *İslamiyet'ten önce Türk sanatı*. İstanbul: Remzi kitabevi.
- Atıla Kızıldağ, O. (2011). "Minyatür sanatındaki hayvan figürlerinin sembolik ifadeleri". *Sanat tasarım dergisi*. İstanbul.
- Bayat, F. (2017). *Kadim Türklerin mitolojik hikâyeleri*. İstanbul: Ötüken yayınevi.
- Bokovenko, N. (2002). "Tagar Kültürü", *Türkler ansiklopedisi I*, Yeni Türkiye yayınları. Ankara.
- Cöğce, S. (1995). *Türk Tarihine Giriş*. Elazığ: Çağ Ofset Yayınevi.
- Çandarlıoğlu, G. (2015). *İslam öncesinden çağdaş Türk Dünyasına*. İstanbul: Türk Dünyası araştırmaları vakfı.
- (2013). *İslam Öncesi Türk Tarihi ve Kültürü*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Çubukçu, İ. A. (1987). "Kültür tarihimizde sanatın değeri", *Ankara üniversitesi ilahiyat fakültesi dergisi*, XXIX. 135-144. Ankara.
- Demirbulak, A. (2012). "Erken devir Türk sanatının kaynakları", *Marmara araştırma dergisi*, 3. İstanbul.
- Diyarbakirli, N. (1972). *Hun sanatı*. İstanbul: Milli eğitim bakanlığı kültür yayınları.
- (2002). "Eski Türklerde kültür ve sanat", *Türkler ansiklopedisi III*, Yeni Türkiye yayınları. Ankara.
- Erdy, M. (2002). "Yenisey'in batısındaki Hun arkeolojik kalıntıları". *Türkler ansiklopedisi I*, Yeni Türkiye yayınları. Ankara.
- Ergin, M. (2010). *Dede Korkut kitabı*. İstanbul: Boğaziçi yayınları.
- Esin, E. (2001). *Türk kozmolojisine giriş*, İstanbul: Kabalcı yayınevi.
- (2002). "İç Asya'da MÖ 6 Bin Yılda Türklerin Atalarına Atfedilen Kültürler". *Türkler ansiklopedisi I*. Yeni Türkiye yayınları. Ankara.
- (2004). Orta Asya'dan Osmanlıya Türk sanatında ikonografik motifler. İstanbul: Kabalcı yayınevi.
- Göksu, E. (2008). *Türk kültüründe silah*. İstanbul: Ötüken yayınevi.
- Hudyakov, Y. (2002). "Eski türklerde silah", *Türkler ansiklopedisi III*. Yeni Türkiye yayınları. Ankara.
- Kafesoğlu, İ. (2010). *Türk milli kültürü* İstanbul: Ötüken yayınları.
- Kibirova, S. (2002). "Doğu Türkistan Budist mağara resimlerinde müzik enstrümanlarının olağan dışı tasvirleri". *Türkler ansiklopedisi III*. Yeni Türkiye yayınları. Ankara.

- Köksal, H. (2002). “Türk destanlarında bazı ortak motifler”. *Türkler ansiklopedisi II*, Yeni Türkiye yayınları. Ankara.
- Kurat, A. N. (1972). *Türk kavimleri devletleri*. Ankara: Ankara üniversitesi dil ve tarih coğrafya fakültesi yayınları.
- Ögel, B. (2010). *Türk mitolojisi I*. TTK. Ankara
- (2014). *İslamiyet'ten önce Türk kültür tarihi*, TTK. Ankara.
- (2010). *Türk mitolojisi II*, TTK. Ankara.
- Paşayev, N.-V. (2002). “Eski Oğuzların inanışları ve mitolojik görüşleri”, *Türkler ansiklopedisi III*, Yeni Türkiye yayınları. Ankara.
- Roux, J. P. (2013). *Türklerin tarihi pasifikten Akdenize 2000 Yıl*. İstanbul: Kabalcı yayınevi.
- Rozwadowski, A. (2002). “İlk çağ Orta Asya Şamanizminin dinamikleri ve taş sanatı”, *Türkler ansiklopedisi III*. Yeni Türkiye yayınları, Ankara.
- T.C. Milli eğitim bakanlığı (2013). *Türk Sanatı Tarihi*. Ankara.
- Taşgıl, A. (2016). *Kök Tengrinin çocukları*. İstanbul: Bilge kültür sanat yayınevi.